

P. Szabó Ernő

Istenek a Palóc Olimposzon

Pomáz a világ közepe – írta néhány évvel ezelőtt címként grafikája alá az egyik legigéretesebbnek tartott magyar művész, s a megállapítása igazságán az sem változtat, hogy mostanában Kaliforniában, hollywoodi stúdiók díszlettervezőjeként keresi meg a mindennapi kenyérre és a hálaadás napi pulykára valót. E kies világon mindenki számára létezik egy Pomáz, csak éppen vannak, akik elsősorban lelkükben maradnak meg pomázinak, hétköznapjaikat közben sok száz vagy ezer kilométerrel távolabb élik. Állítólag legtöbb pomázi Irországból indult a nagyvilág felé, hiszen a négy és fél millió otthon maradottal szemben majd hetven millióan vallják írnek magukat a Földön, de szorososan a nyomukban járnak a délolaszok is. Mi magyarok meg valahogy mindannyian pomáziak vagyunk. A legtöbbször akárhová veti a sors, sosem feledi azt a bizonyos „világ közepét”.

Sokunknak meg egyenesen az a sors jutott, hogy ezt a helyet valahol a nógrádi dombok között tartjuk számon. Vannak,

akik el sem hagyják a szülőföldet, vannak, akik végképp hűtlenné válnak hozzá. Vannak azután olyanok, akik, ahogyan *Mikszáth* mondta jubileumi beszédében, csak nappal vagyunk elválva tőle, „amint testi szemeimet behunyom, otthon vagyok, ott vagyok köztük, és ha elgondolom, hogy az öröklét is csak egy álom, hogy a mennyország is csak egy álom, a nagy pihenés, és elgondolom, hogy előleges értesülésünk van arról, hogy ott az angyalok kara zeng, hát elfog a szomorúság, hogy mit ér, ha nem a karanessági erdők zúgnak e helyett.”

Bizonyosan az utóbbiak közé tartozik *Ács Irén* fotóművész is, aki ugyan hamar elkerült szülővárosából, Szécsényből, aki fotóriporterként a világ számos országában dolgozott, aki azonban mindvégig hű maradt a tájhoz, Palóccországhoz, Palóciához, Karancseszi vármegyéhez, Görbeország-hoz, ahogyan megintcsak Mikszáth Kálmán nevezte el a tájat. Olyannyira, hogy fotóalbumai egyike a Palóccországot, egy másik kedves faluját, Hollóközt mutatja be. Egy

harmadik kötete pedig, amely 1994-ben látott napvilágot a Nógrád megyei Önkormányzat és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával *Praznovszky Mihály* szerkesztésében, egyenesen arra vállalkozik, hogy a Palóc Olimposz istenei nyomába eredjen.

Különös, majdnem lehetetlen ez a vállalkozás, már csak azért is, mert Mikszáth Kálmán halála óta nyolcvanöt, Madách Imre távozása óta meg egyenesen több mint százharminc év telt el, s az időben minden pusztul, átalakul. A két világháború, a békeszerződések, új határok, lakosságcsere, kényszerű elvándorlás, identitástudat nélküli új lakosság megjelenése pedig azon a tájon, ahol a történelmi Nógrád, Hont, Gömör vármegye találkozott egymással, ha lehet, még nagyobb pusztítást végzett, mint azelőtt. Tovább nehezíti a vállalkozást, hogy a két író életművében más módon, ha úgy tetszik, az elvonatkoztatás más-más síkján jelennek meg a szülőföld motívumai. Mikszáthnál *A jó palócok* és a *Tót anyafiak* világának czernyi részlete, alakja, helyszíne bukkan fel szinte az éppen ő ifjúkorában megizmosodott új valóságábrázolási eszköz, a fotográfia hitelességével megidézve, míg Madách Imre, aki valójában sokkal szorosabb közelségben élt a tájjal, mint a nála éppen egy generációval fiatalabb Mikszáth, csak a legelvonatkoztatottabb módon sűrítette *Az ember tragédiájába* a közvetlen környezetéről alkotott ítéletét.

A mű és az alkotó élete, annak helyszínei közötti kapcsolat megismerése azonban alighanem minden olvasó alapvető vágya, s ugyanakkor nem kis mértékben a műhöz való közelkerülés feltétele is. S ha arra gondolunk, hogy az irodalmi- történelmi oktatás szemléletformálás általános színvonalasán

túl az utóbbi években egyre csökkent azoknak a könyveknek a száma is, amelyek a szöveg és a kép összhangjára alapozva igyekeznek elmélyíteni az új generációk ismereteit, erősíteni az irodalmi műhöz való érzelmi kötődést, az Istenek a Palóc Olimposzon című kötetet igencsak figyelemre érdemes vállalkozásnak tarthatjuk. Különösen akkor, amikor mintegy félidejükhez értek a Mikszáth Kálmán születése százötvenedik évfordulója 1997-es méltó megünneplését célzó előkészületek, az azonban egyáltalán nem bizonyos, hogy léleekben azok is készülődnek, készülődhetnek – mármint az olvasók s a leendő olvasók szélesebb rétegei –, akik számára végülis az a néhány tucat szakember, akit az előkészületekbe bevontak, a programot előkészíti. Jó lenne, ha ez a könyv valóban ott lenne a könyvesboltok, s még jobb, ha az iskolák, a házikönyvtárak polcain.

A selmecbányai Ujvár alatt – ennek képe látható a kötet borítóján – sorakozó középkori, barokk házakba nyilván sosem jut el. Pedig nemcsak *Csonváry* festette meg a Kálváriával és a titokzatos E betűvel az erdős hegyoldal fölött, de Mikszáthnak is „csodadolgokat beszéltek ... Selmec felől”, amely akkor, amikor ő járt ott, még régi fényében ragyoghatott tizenhétézer szlovák és német lakosával, formálódó magyar értelmiségi rétegével, bányáival, kincseivel, műemlékeivel, ahonnan viszont ma láthatóan menekül, aki csak tud, s ahol legfeljebb néhány tucat idős ember beszél a magyart. Az Ács Margitéhoz hasonló könyvekre pedig éppen a Selmechez hasonló városokban lenne szükség, hiszen – mindegy, hogy milyen nemzetiséghez tartoznak – az ottani lakosok azonosságtudatához nemcsak annak a

Petőfi-emléktáblának kellene hozzátartoznia, amely remélhetőleg még ott van a kolégium falán, de a Csontváry-, Mikszáth-életműhöz való kötődésnek is.

Egyébként fordítva is igaz a dolog: a kultúra új rétegeihez kerül közel a kötet magyar olvasója is. Aki ugyanis Madách vagy Mikszáth nyomában jár, szinte ösztönösen nyúl a könyvespolc felé, hogy elővegye *Fényes Elek* geográfiai szótárát, amelyet *Kozma Vazul* nyomtatott ki Pesten, 1851-ben, s „mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leíratik”, hogy hiteles képet kapjon a táj korabeli viszonyairól. Nos, az Istenek a Palóc Olimposzon-ban említett városok, faluk közül Rimaszombatot, a „nevezetes szabadalmas mezővárost” hétezeröttszáz magyar, szlovák és német polgár lakta, 1849-ben oroszok dulta Losoncot, és Füleket a két régi magyar várost 3127-en illetve 1600-an. Szécsénynek háromezer lakosa volt, Zólyomot 1800 szlovák lakta, Balassagyarmaton az általában három nyelvet beszélő kétezer fős zsidó lakosság mellett majd kétezer szlovák, másfélezer magyar és kétszáz német találtatott. Madách a négyszáz lakosú, „tót” faluban, Sztregován született, az ugyancsak szlovákok lakta csesztvei kúriában élt, s tót-magyar falu volt a Mikszáthot az irodalomnak adó Szklabonya is. Az Ipoly folyó – akkor még – úgy kanyargott a dombok alján, hogy vizével összekötötte a különböző nyelvet beszélő nógrádiakat, ahogyan azt műveiben Mikszáth is megfogalmazta.

A megáradt, tóvá vált folyó jelenik meg a könyv hátsó borítóján, ahogyan tavasz kezdetekor, az élet újraindulása idején évről évre a valóságban is. A történelem for-

gószele, a nemzetiségi villongások évtizedei után ez a kép mégsem az áradás drámájára emlékeztet elsősorban, hanem arra csöndre, amely a vízparton üldögélőt veszi körül, ha a hétköznapi létből kikapcsolódva gondolatban messzi utakra indul. A meditáció, a csöndes tűnődés képei váltogatják egymást a kötetben a Mikszáth- és Madách-emlék-helyeket hitelesen, szisztematikusan megörökítő felvételekkel, a két író életéhez évszamszerű pontossággal hozzákötődő épületek, városrészletek váltakoznak a táj szellemét kereső, tolmácsoló kompozíciókkal. Személyes vallomás és rendszerezett irodalmi útikalauz egyben a kötet, az író és a táj kapcsolatának bemutatásakor is arra törekszik, hogy ne csak arról adjon információt, hogy melyikük hol, mikor fordult meg, de arról is, hogy milyen érzelmi nyomot hagyott bennük egy-egy új helyszínnel, motívummal való találkozás. Ez persze olykor-olykor az ismeretközlés rovására megy, hiszen nem mindenki tudja például, ki, mikor alkotta a tizenkilencedik oldalon látható Madách-plasztikát, vagy, hogy hol is áll pontosan a hatvankettedik oldalon látható Szontágh-kúria – a hiányok azonban alighanem egyszerűen megszüntethetőek lennének egy pontos képjegyzéket, rövid jegyzetanyagot tartalmazó betétlappal.

„Négy század krónikáit” őrzik az alsósztrégovai Madách-kastély falai, amelyek képével a kötet indul, hogy a képsor Csesztve, Gyarmat, Keszeg, Losonc, Zólyom emlékhelyeivel folytatódjon. A Madách pályájához szorosan kötődő képeket azonban megelőzi egy útszéli kereszt fotója, s a karjait az ég felé táró művész sötét sziluettként megjelenő szobra zárja le, hogy Ádám szavai kíséretében egy „eljövendő világ” felé

vezessék az olvasót. A második, nagyobbik fejezetben Mikszáth szavai viszont éppen „a görbe ország” folytonos jelenlétét sugallják ott is, ahol „az örök semmi hallik”, a palóc táj ezer színével töltve meg a kései utókor fotográfusának képeit.

Ezt a részt a szülőföld jellegzetes lankáinak képei indítják, hogy azután Szklabonya, Ebeck, Rimaszombat, Selmec, Gyarmat, Mohora szorosan Mikszáth életéhez kötődő helyszínei után olyan felvétel következék, amely pipacsával akár a *Szinyei Merse Pálnak* otthonos sárosi mezők előtti hommage-nak is felfogható lenne, annyit azonban mindenképpen sugall, hogy annak a bizonyos palóc Olimposznak talán nincsenek is határai s lakói is szívesen fogadnak új vendégeket. Újabb emlékhelyek következnek – Szécsény, Szirák, Füle, a somoskői vár, a romhányi Rákóczi-fa, majd újabb felvételek, amelyekhez nincs szükség aláírásra, hiszen szöveg nélkül is azt sugallják, hogy az „istenek hegye” nemcsak a Kárpát-medencei, nyelvi, néprajzi, történelmi sokrétűségében is egységes nagytáj szerves részeként emeli csúcsát az ég felé, de a fönt lakók igencsak hasonlítanak a hegy tövében élőkhöz. Ahogyan a görög oszloprend márvány formájában is az archaikus kor rusztikus faszerkezeteit őrizte meg, Ács Irén fotóinak köszönhetően jól érzékeljük, az emberi arc milyen tisztasága, az élet milyen egyszerűsége, a népi építészet milyen szigorú szerkezeti rendje jelent meg, mintegy krikristályosodva Mikszáth prózájában, s érte

el, hogy ízes, gazdagon áradó nyelvében éljen tovább. Olyan természetességgel alakultak át s őrződtek meg közben az élet hétköznapi és ünnepi mozzanatai, ahogyan azt a horpácsi birtokra az idő múltával egyre szívesebben visszavonuló Mikszáth írja A „skvarká”-ban: „Egész életemben vágytam ilyen zugra, elrejtett fészekre. Azt szerettem volna, hogy még a mappán se legyen rajta.. Feltűnt emlékeimben édesapám, mikor kiült pipázni az ambitusra, s nem az esti lapokat várta mint én, hanem az esőt, a szemé előtt nem terült el ékes park virággruppokkal, hanem egy nagy trágyadomb füstölgött s annak a párájából ha fölszállt vagy lomhán terjengett, szőtte a kombinációit az időjárásra nézve.” Ha nem is köd, az istenek hegyét Palócországban is pára veszi hát körül, amely, fölszakadozván engedni, hogy újabb és újabb részleteket vegyünk szemügyre. Itt juhok vonulnak bégetve, ott tehéncsorda legel, s az oldalpár egyik fotójáról a kutyák a kerítésen és a hajtásvonalon átkukkankva lesik, hogyan pörzsölik a disznót a jó palócok havas-zúzmarás téli reggelen. Foltos cica dorombol az ablakpárkányon, fekete ruhás asszony áll meg misére menet – kezében rózsafüzér, imakönyv – a fotográfus kedvéért. Azután a sírok, a Mikszáth-családé és névtelen nógrádiaké. Azután újra a bokros-virágos lankák, majd zárásként újra egy kereszt. Istenek néznek le rá a Karancs hétszáz méteres magasából, tövében unokájával egy nagymama pihen.